

<https://doi.org/10.18778/0208-6050.7.06>

Janusz Socha

Z DZIEJÓW RUCHU LUDOWEGO W PIOTRKOWSKIM

1. PIOTRKOWSKIE KOŁO OŚWIATY LUDOWEJ 1892—1895

Początki ruchu ludowego w Piotrkowskim¹ sięgają końca XIX w. i wiążą się z działalnością młodzieży gimnazjalnej Piotrkowa Tryb., skupionej w tajnej organizacji Kół Oświaty Ludowej (KOL). Koła te, działające od 1892 r., miały na celu zwalczanie analfabetyzmu wśród młodzieży i dorosłych, upowszechnianie czytelnictwa w języku polskim, rozwój samowiedzy narodowej i uświadomienia społecznego mas ludowych. KOL, początkowo apolityczne, w latach dziewięćdziesiątych XIX w. zostały podporządkowane Narodowej Demokracji².

Na ślady działalności KOL w gimnazjum piotrkowskim prowadzą wspomnienia Stefana Juliana Brzezińskiego, współtwórcy ruchu ludowego w Królestwie Polskim. Piotrkowskie KOL miało należeć do „centralizacji”, tj. do Ligi Narodowej, organu kierowniczego Narodowej Demokracji³. S. J. Brzeziński pisze o niemalże równoczesnym utworzeniu w Piotrkowie innej organizacji tajnej, posiadającej analogiczną nazwę i z pozoru analogiczny program działalności oświatowej na wsi⁴. W rzeczywistości celem „nowego” KOL była emancypacja oświaty ludowej spod wpływów narododemokratycznych. Na podstawie dotychczasowych materiałów trudno jest ustalić czasokres jego działalności, która mogła przypaść na lata 1892—1895 i zbiegła się z ofensywą organizacyjną Narodowej Demokracji na wsi, upatrującej w KOL instrument oddziaływa-

¹ Teren badań obejmuje pow.: piotrkowski, radomszczański i opoczyński, z których w 1975 r. utworzono woj. piotrkowskie.

² H. Brodowska, *Koła Oświaty Ludowej. Przyczynek do badań nad rozwojem świadomości chłopów*, [w:] *Stowarzyszenie społeczne jako środowisko wychowawcze*, pod red. I. Lepalczyk, Łódź 1974, s. 122—129.

³ S. J. Brzeziński, *Polski Związek Ludowy*, tamże, s. 30.

⁴ Brzeziński, tamże, s. 31.

nia na masy chłopskie⁵. Od 1899 r. zadanie to poczęło spełniać tajne Towarzystwo Oświaty Narodowej wykorzystujące sieć „starych” KOL⁶, z których odeszła część działaczy zakładając Ludowe Koło Oświaty (LKO)⁷.

W świetle wspomnień S. J. Brzezińskiego można postawić hipotezę o pionierskiej roli „nowego” KOL w genezie Ludowych Kół Oświaty, zapoczątkowanych na terenie warszawskiej Szkoły Mechanicznej, gdzie naukę kontynuowała grupa piotrkowskiej młodzieży gimnazjalnej. Wśród nich był S. J. Brzeziński. Na grunt warszawski przeniesione zostały piotrkowskie doświadczenia pracy wśród ludu wiejskiego, należy więc pościęcić im więcej uwagi.

S. J. Brzeziński powołuje się w swych wspomnieniach na statut organizacyjny i program działalności „kółka” piotrkowskiego⁸, o którym wiemy skąpo. Dokumenty te przypuszczalnie się nie zachowały lub może ze względów bezpieczeństwa nigdy nie zostały wydrukowane. Na statut zaprzysięgała 10-osobowa grupa założycieli „kółka”⁹, a program dość ogólnie scharakteryzował S. J. Brzeziński.

Odrzućwszy pozytywistyczną niewiarę w powodzenie niepodległościowego zrywu narodu, program „kółka” stwierdzał, że walka o wyzwolenie Polski musi być prowadzona dalej. Twórcy programu, przeświadczeni o upadającej roli ziemiaństwa, pierwszoplanowe miejsce w ruchu niepodległościowym wyznaczali ludowi, wymagającemu jednakże oświecenia. Odrzucając pozytywistyczno-organicznikowskie idee oświecenia ludu poprzez dwór, plebanię i nie znającą realiów życia chłopskiego inteligencję miejską, stale przebywającą z dala od wsi, negowali oni także założenia ideowe i taktyczne Ligi Narodowej, usiłującej wykorzystać ruch ludowy do własnych, niechłopskich interesów politycznych. Nie przyjęli też programu socjalistycznego, postanowili stworzyć odrębny od propagowanych wówczas kierunków ideowych, system działalności uświadamiająco-organizacyjnej wśród chłopów Królestwa Polskiego¹⁰.

⁵ Tamże, s. 437—438. S. J. Brzeziński do gimnazjum piotrkowskiego uczęszczał w latach 1888—1895.

⁶ Questor (krypt.), *Ruch narodowy wśród ludu wiejskiego w Królestwie*, „Przegląd Wszepolski” 1903, nr 2; S. Kozicki, *Towarzystwo Oświaty Narodowej (1902—1906)*, „Przegląd Wszepolski” 1924, nr 2.

⁷ Brodowska, *op. cit.*, s. 132 i n.

⁸ Brzeziński, *op. cit.*

⁹ Skład grupy: Aleksander Kraszewski, Stefan Julian Brzeziński, Wincenty Sudejko, Eligiusz Mirecki, Marian Kazubiński, Barnaba Grzemielewski, Roman Jelnicki, Józef [?] Zaborski, Samuel Ettinger, [?] Ginsberg, tamże, s. 16.

¹⁰ Tamże, s. 323—333. Zob. także: R. Wroczyński, *Programy oświatowe politywizmu w Polsce na tle społecznym i gospodarczym*, Łódź—Warszawa 1949, s. 158 i n.

Zdobywszy potrzebne fundusze na cele organizacyjne, zwłaszcza na skompletowanie nielegalnej biblioteczki, piotrkowskie KOL przystąpiło do agitacji wśród chłopów. Członkowie koła początkowo usiłowali wykorzystać w tym celu tzw. kondycje, tj. wyjazdy wakacyjne na zaproszenie rodzin ziemiańskich, by „wejść w kontakt z ludnością wiejską i odpowiednio biblioteczki ulokować”¹¹. Kondycje nie miały stałego charakteru, trafiały się przeważnie w dworach oddalonych od Piotrkowa i nie pozwalały na zachowanie ciągłości kontaktów z ludnością wiejską, o które zresztą zabiegano słabo z obawy przed zdekonspirowaniem. Nie wystarczały również własne i niezależne od wyjazdów wakacyjnych kontakty rodzinne członków „kółka” wywodzących się ze środowiska chłopskiego (J. Zaborski) lub z drobnoziemiańskiego (R. Jelnicki). Ich rodzinne miejscowości „nie nadawały się do specjalnej wyprawy” agitacyjnej¹². W tej sytuacji S. J. Brzeziński wspólnie z A. Kraszewskim podjął samodzielną i udaną próbę nawiązania bezpośrednich kontaktów z gospodarzami podpiotrkowskich wsi Belzatka i Majków. S. J. Brzeziński, zdobywszy w ten sposób pierwsze doświadczenia bezpośredniej agitacji wśród chłopów, powziął myśl „przekształcenia systemu oświaty ludowej”¹³, w ciągu kilku następnych lat uwieńczył przygotowaniem grupy nauczycieli ludowych do działalności politycznej wśród chłopów i utworzeniem Polskiego Związku Ludowego (PZL).

Nie dysponujemy zapisem tytułów książek i broszur zgromadzonych w nielegalnej biblioteczce piotrkowskiego KOL, która zasługuje na zainteresowanie w badaniach wczesnego stadium rozwoju ruchu ludowego w Królestwie Polskim. Wiadomo tylko, że księgozbiór ten gromadzony w drodze zakupów „był przeważnie poświęcony dziełom naukowym i takim zagadnieniom o jakich w szkole oficjalnej nie mogło być mowy, a więc ewolucji przyrodniczej, społecznej i politycznej, rozwojowi wierzeń religijnych itp. Niektóre z tych dzieł robiły rewolucję w głowach czytającej je młodzieży”¹⁴.

2. POLSKI ZWIĄZEK LUDOWY 1904—1907

Polski Związek Ludowy założony 13 XI 1904 r. rozwinął się najbardziej w gub. warszawskiej i lubelskiej oraz na Podlasiu. W gub. piotrkowskiej nie miał szerszego oddziaływania. Brakło z pewnością tutaj kadry nauczycielskiej, przygotowywanej w Ludowych Kołach Oświaty,

¹¹ Brzeziński, *op. cit.*, s. 33.

¹² Tamże, s. 37.

¹³ Tamże, s. 39.

¹⁴ Tamże, s. 34—35.

do pracy agitacyjnej z masami chłopskimi, która z reguły tworzyła zręby organizacyjne PZL. Jest również prawdopodobne, że sam przywódca Związku — S. J. Brzeziński, powodowany zasadami bezpieczeństwa zaniechał w Piotrkowskim kontynuacji swych kontaktów gimnazjalnych. W całej gub. piotrkowskiej ustalono tylko 6 ośrodków działalności PZL: po 2 w pow. brzezińskim¹⁵ i łaskim¹⁶, a po 1 w pow. częstochowskim¹⁷ i piotrkowskim¹⁸. Delegatów z piotrkowskiego nie wymienia się także wśród uczestników I Zjazdu PZL 29 XI 1906 r. w Warszawie, na którym rozważano koncepcje programowe Związku¹⁹.

Projekt programu PZL, opracowany pierwotnie przez E. Abramowskiego, wytyczał kierunki działalności politycznej chłopów w zaborze rosyjskim. Naczelnym zadaniem organizacji miała być walka o przywrócenie swobód narodowych, demokratycznych praw obywatelskich i autonomii Królestwa Polskiego²⁰. E. Abramowski, zwolennik utopijnych koncepcji społecznych²¹, pomniejszała nabrzmiewającą w latach rewolucji 1905—1907 r. kwestię agrarną²², podjętą przez delegatów chłopskich na warszawskim zjeździe PZL, wypowiedzianych się za ustawowym wywłaszczeniem majątków obszarniczych²³.

Polski Związek Ludowy rozwinął nowe metody walki, nie stosowane dotychczas w ruchu chłopskim zaboru rosyjskiego. Wymienia się zwłaszcza liczne przejawy solidarności z ruchem strajkowym przemysłowej klasy robotniczej i współdziałanie z PPS, dla której ogniwa PZL miały stanowić ośrodki wpływów socjalistycznych na wsi. Związek zbliżał się także do SDKPiL.

Na wsi gub. piotrkowskiej walki rewolucyjne miały dość intensywny charakter. Z największą siłą wystąpili chłopci pow. piotrkowskiego, zaktywizowała się również ludność wiejska pow. radomszczańskiego.

U źródeł aktywności rewolucyjnej mas chłopskich pow. piotrkowskiego leżało oddziaływanie klasy robotniczej Łodzi, Pabianic, Tomaszowa Maz. i Piotrkowa Tryb. w pierwszej kolejności pobudzającej wy-

¹⁵ W Śrędownie i Glinniku. B. Radlak, *Polski Związek Ludowy w rewolucji 1905—1907 r.*, Warszawa 1962, s. 66.

¹⁶ W Wymysłowie i Lutomierniku; tamże.

¹⁷ W Poczesnej; tamże.

¹⁸ W Wolborzu; tamże.

¹⁹ Zob.: Brzeziński, *op. cit.*, s. 132—133.

²⁰ W. Stankiewicz, *Czasopiśmiennictwo ludowe w Królestwie Polskim 1905—1914*, Warszawa 1957, s. 139—143.

²¹ H. Brodowska, *Abramowski przypomniany*, „Kwartalnik Historyczny” 1967, z. 1, s. 165—168.

²² K. Groniowski, *Kwestia agrarna w Królestwie Polskim 1871—1914*, Warszawa 1966, s. 187—190.

²³ Stankiewicz, *op. cit.*, s. 147—148.

stąpienia strajkowe robotników folwarcznych. Najwcześniej rewolucjonizowały się masy chłopskie ze wsi otaczających wymienione miasta, zwłaszcza w gminach położonych od Piotrkowa Tryb. w kierunku Łodzi, Pałbianic i Tomaszowa Maz.²⁴ Ze szczególną siłą wystąpiła tutaj agitacja socjalistyczna. Wrzenie rewolucyjne spotęgowało się także w rejonie gm.: Rozprza, Gorzkowice i Kamieńsk, położonych na południe od Piotrkowa i tworzących ważne ośrodki stacyjne linii kolejowej warszawsko-wiedeńskiej oraz w gm.: Bełchatówek, Łękawa i Grabica, aktywizowanych rozwojem tkactwa fabrycznego i chałupniczego.

3. RUCH ZARANIARSKI 1907—1915

Krótkotrwała, bo tylko 3-letnia działalność PZL przyspieszyła rozwój uświadomienia politycznego chłopów polskich w zaborze rosyjskim i przygotowała grunt do rozwoju ruchu zaraniarskiego. Skupiony wokół tygodnika „Zaranie”, wydawanego w Warszawie przez Maksymiliana Malinowskiego w latach 1907—1915, ruch ten organizował chłopów do walki z uciskiem społecznym i narodowym. Zaraniarze walczyli o rozwój oświaty powszechnej i postępu gospodarczego w rolnictwie chłopskim, głosili hasła emancypacji klasowej chłopów spod wpływów ziemiańsko-klerykałnych, rozwijali niepodległościowe dążenia narodu polskiego²⁵.

Rozwój przestrzenny ruchu zaraniarskiego, pozbawionego sformalizowanych struktur organizacyjnych, opierał się na czytelnikach i korespondentach „Zarania”. Terenowych korespondentów pisma utożsamia się z terenowymi ogniwami działania ruchu. W pow. piotrkowskim ustalono dotychczas 7 korespondentów²⁶, w pow. opoczyńskim 3 korespondentów²⁷, a w pow. radomszczańskim 2 korespondentów²⁸ „Zarania”, łącznie 12 korespondentów. Przyjmując tezę W. Piątkowskiego, że 1 korespondent przypadał na 12 prenumeratorów „Zarania”²⁹, otrzymujemy hipotetyczną liczbę ponad 140 prenumeratorów pisma i zdeklarowanych zwolenników ruchu zaraniarskiego w Piotrkowskiem. W samym tylko pow. piotrkowskim, w granicach badanego regionu, najlepiej roz-

²⁴ H. Brodowska, *Z badań ruchu chłopskiego na terenie gmin wiejskich w okręgu łódzkim w okresie rewolucji 1905—1907 r.*, ZNUE 1957, ser. I, z. 5, s. 157—174.

²⁵ M. Malinowski, *Chłopski ruch zaraniarski*, Warszawa 1948; J. Grabiec, *Ludowcy i idea ludowa*, „Zaranie” 12 VI 1913, nr 24.

²⁶ W Bełchatowie, Grabicy, Grocholicach, Łozach, Milejowie, Roźniatowicach, Woli Kruszyńskiej. W. Piątkowski, *Dzieje ruchu zaraniarskiego*, Warszawa 1956.

²⁷ W Czernsku, Klwowie, Smardzewicach; tamże.

²⁸ W Kodrąbiu i Pajęczynie; tamże.

²⁹ Tamże.

winięty pod tym względem, mogło być wg obliczeń W. Piątkowskiego 80—90 prenumeratorów „Zarania”. Źródła administracji rosyjskiej w powiecie, z których W. Piątkowski nie korzystał, wskazują na co najmniej 33 prenumeratorów pisma w pow. piotrkowskim³⁰ i 17 w pow. radomszczańskim³¹.

Topografia sieci korespondencyjnej „Zarania” w pow. piotrkowskim jest zbieżna z topografią wrzenia rewolucyjnego lat 1905—1907.

Jednym z silniejszych ośrodków zaraniarskich w Piotrkowskim był rejon Bełchatowa. Z korespondencji [?] Anszpergera, tkacza bełchatowskiego publikowanych w „Zaraniu”³², można wnioskować o znacznej popularności ruchu zaraniarskiego wśród tkaczy-chalupników okolicznych wsi, posiadających niewielkie lub wręcz działkowe gospodarstwa rolne.

Korespondencja Józefa Dratwy, zamieszkałego w Łazach gm. Łęczno, dostarcza interesujących danych o walce sił klerykalnych z ruchem zaraniarskim, która w Piotrkowskim miała równie ostry charakter jak w całym kraju. Wieś Łazy należała do parafii Milejów, której proboszcz odmówił wykonania kapłańskich posług na pogrzebie zmarłego w listopadzie 1912 r. Piotra Krasonia, czytelnika „Zarania”³³. Z podobną postawą kleru parafialnego spotykali się zaraniarze w gm. Łabudzice, gdzie miejscowy proboszcz usiłował całkowicie odizolować czytelników „Zarania” od społeczności lokalnej³⁴.

Oprócz czytelników i korespondentów „Zarania”, oficjalnie deklarujących swą więź z zaraniarskim ruchem ludowym, sfery klerykalno-ziemiańskie zwalczały wszystkich zwolenników postępowych idei społecznych i gospodarczego usamodzielnienia wsi zaboru rosyjskiego. W Piotrkowskim na kilka lat przed I wojną światową obiektem tej walki byli chłopscy działacze kółek rolniczych Centralnego Towarzystwa Rolniczego (CTR).

Działalność CTR w Piotrkowskim zapoczątkowana została w 1905 r. utworzeniem Gubernialnego Towarzystwa Rolniczego, przy którym powstała równocześnie Sekcja Gospodarstw Drobnych, tj. chłopskich,

³⁰ W Babach — 1, w Bełchatowie — 6, w Gorzkowicach — 2, w Kamieńsku — 4, w Łazach — 3, w Piotrkowie — 6, w Sulejowie — 5, w Szczercowie — 1, w Grabicy — 2, w Wolborzu — 3 prenumeratorów. Archiwum Państwowe m. Łodzi i woj. Łódzkiego (dalej: APŁ), Kancelaria Gubernatora Piotrkowskiego (dalej: KGP), sygn. 83, nlb.

³¹ W Brzezinach — 2, w Kłomnicach — 3, w Pajęcznie — 5, w Radomsku — 1, w Sulmierzycach — 3, w Świętej Annie — 3 prenumeratorów. Tamże.

³² „Listy do Zarania. Z wycieczki do Bełchatowa”, „Zaranie” 22 II 1912, nr 8.

³³ „Listy do Zarania. Spod Piotrkowa”, „Zaranie” 5 XII 1912, nr 49.

³⁴ WAPŁ, KGP, sygn. 83, nlb.

w 1907 r. przemianowana na Wydział Kółek Rolniczych (WKR) Gubernialnego Towarzystwa Rolniczego³⁵. W skład zarządu WKR, od samego początku opanowanego przez ziemian, wszedł jedyny przedstawiciel chłopów — Józef Kotás z Milejowa. Oficjalnie nie był on zaraniarzem, nie prenumerował „Zarania”, lecz w działalności WKR reprezentował on zaraniarskie idee gospodarczego niezależnienia chłopów od solidarystycznego programu CTR. Zwalczany przez ziemian, zwłaszcza przez Felicjana Otockiego — prezesa WKR, w rodzinnym Milejowie został on poddany różnorodnym szykanom środowiska parafialnego³⁶. W 1912 r. J. Kotas został usunięty z zarządu piotrkowskiego WKR CTR.

Spoleczno-gospodarczą instytucją ruchu zaraniarskiego były kółka rolnicze, zrzeszone w Towarzystwie Kółek Rolniczych im. Staszica (TKR), utworzone niemalże równocześnie z Wydziałem Kółek Rolniczych CTR. Staszicowskie TKR organizowało chłopów Królestwa Polskiego do samodzielnej pracy społeczno-rolniczej, niezależnej od wpływów obszar-niczno-klerykalnych, którym poddane były kółka rolnicze CTR. Szerzej też ujmowano w nim działalność oświatową na wsi³⁷.

W Piotrkowskiem ustalono tylko 3 staszicowskie kółka rolnicze w Milejowie³⁸, Woli Kruszyńskiej³⁹ pow. piotrkowskiego oraz w Czersku pow. opoczyńskiego⁴⁰, nie było ich przypuszczalnie w pow. radom-szczańskim. W porównaniu do 138 kółek rolniczych TKR na terenie Królestwa Polskiego przed I wojną światową, najliczniejszych w gub. warszawskiej i lubelskiej⁴¹, ich rozwój w Piotrkowskiem był nikły, być może opóźniała go aktywizacja działaczy zaraniarskich w kółkach rol-nicznych CTR.

4. POLSKIE STRONNICTWO LUDOWE „WYZWOLENIE” 1915—1918

Polskie Stronnictwo Ludowe „Wyzwolenie” powstało 5 XII 1915 r. z połączenia Związku Ludu Polskiego, Związku Chłopskiego i Stronnictwa Ludowego.

³⁵ *Sprawozdanie Centralnego Towarzystwa Rolniczego w Królestwie Polskim za rok 1909*, Warszawa 1910, s. 266—267; *Rocznik Centralnego Towarzystwa Rolniczego w Królestwie Polskim za rok 1912*, Warszawa 1913, s. 218—220.

³⁶ *Co słyhać w kraju*, „Zaranie” 21 I 1909, nr 3.

³⁷ *Statut Towarzystwa Kółek Rolniczych im. Staszica*, Warszawa 1916; por.: J. Bartyś, *Kółka rolnicze w Królestwie Polskim*, Warszawa 1974, s. 142 i n.

³⁸ Utworzone w 1911 r. Skład zarządu: Franciszek Janik, Jan Dudek, Jan Szymański, Józef Zawisza. APL, KGP, sygn. 443, nlb.

³⁹ Utworzone w 1911 r. Skład zarządu: Szymon Baranowiecki, Jan i Wojciech Chęcińscy, Andrzej Kociszewski, Józef Prelczyński. Tamże.

⁴⁰ Brak danych organizacyjnych.

⁴¹ Bartyś, *op. cit.*, s. 49.

Z trzech jednoczących się organizacji w Piotrkowskim największe aktywa organizacyjne posiadał ZLP. Z pow. piotrkowskiego pochodził Aleksander Bogusławski, współredaktor „Polaka”, organu prasowego ZLP.

Na dzieje ZLP, założonego przez chłopskich działaczy niepodległościowych, zrywających z Narodową Demokracją, poważny wpływ miała konferencja w Piotrkowie 19 III 1915 r., rozważająca postawę tego Związku w kwestii niepodległości Polski. Konferencja zajęła stanowisko czynnego wsparcia wolnościowych dążeń narodu i aktywnego udziału chłopów, objętych wpływami ZLP, w Legionach Polskich⁴². W kilka dni później, 24 III 1915 r. odbył się zjazd „kierowników powiatowych” ZLP, który uznał Legiony Polskie jako „zaczątek armii polskiej” i złożył wotum zaufania Departamentowi Wojskowemu Naczelnego Komitetu Narodowego⁴³.

We wspomnianej konferencji piotrkowskiej, 19 III 1915 r. uczestniczyło 18 delegatów, reprezentujących 14 „ośrodków pracy organizacyjnej” ZLP⁴⁴. „Ośrodek piotrkowski, obejmujący przypuszczalnie tutejszy powiat, reprezentowało 3 delegatów, równorzędna ilość delegatów przybyła z „ośrodka” częstochowskiego. Pozostałe „ośrodki” reprezentowane były przez delegacje pojedyncze, co może dowodzić silniejszego rozwoju organizacyjnego ZLP w pow. piotrkowskim. Analizując dział korespondencyjny „Bartosza”, drugiego obok „Polaka” organu prasowego ZLP, można podać kilka miejscowości, wyróżniających się zaawansowanym rozwojem tej organizacji. Były to: Sulejów, Woźniki, Podolin, Łęczno, Witów⁴⁵. Ze szczególnym uznaniem redakcja „Bartosza” pisała o postępach w pracy organizacyjnej ZLP na terenie gm. Podolin, która pod tym względem „daleko odskoczyła od innych gmin”⁴⁶.

Dość żywotny okazał się także radomszczański „ośrodek” ZLP, wykazujący się równorzędną do „ośrodka” piotrkowskiego liczbą 5 miejscowości korespondencyjnych „Bartosza”, w Gidlach, Folwarkach, Konarach i Stobiecku⁴⁷. Poważną rolę w rozwoju organizacyjnym ZLP na terenie powiatu radomszczańskiego spełnił jego zjazd 8 IV 1915 r. w Radomsku, który oprócz spraw natury społeczno-politycznej zobowiązał

⁴² Z życia organizacyjnego, „Bartosz” 21 III 1915, nr 3.

⁴³ Zjazd Narodowego Związku Chłopskiego, „Bartosz” 1 IV 1915, nr 4.

⁴⁴ W Aleksandrowie Konstantynowskim, Częstochowie, Łowiczu, Łodzi, Miechowie, Olkuszu, Pabianicach, Piotrkowie Tryb., Radomsku, Sosnowcu, Tomaszowie Maz., Zawierciu, Zduńskiej Woli, Zgierzu. Tamże.

⁴⁵ Pokwitowania, „Bartosz” 11 IV 1915, nr 5; 21 IV 1915, nr 6.

⁴⁶ Korespondencje, tamże, 1 IX 1915, nr 16.

⁴⁷ Tamże, 11 IV 1915, nr 8.

delegatów do „bardziej sprężystego działania”⁴⁸. Wykonując uchwały zjazdu rozwinęto szeroką akcję propagandową wśród ludności wiejskiej powiatu, eksponując kwestie wyzwolenia narodowego. Już w majowym numerze „Bartosza” z 1915 r. pisano o „zebraniach ludowych”, w Pławnie, Gidlach i dwukrotnie w Konarach z udziałem ok. 330 osób, najwięcej w Pławnie — 150 osób. Korespondencja z Konar, gdzie „znalazło się sporo światlejszych gospodarzy”⁴⁹, dowodzi wzrastającej roli bardziej uświadomionych chłopów w rozwoju lokalnych ośrodków ZLP na terenie pow. radomszczańskiego. Przewodnictwo poczęli w nich obejmować chlopi wyróżniający się stopniem uświadomienia, którzy „zrozumieli potrzebę łączenia się w pracy dla dobra ogólnego”⁵⁰. Szczególnie intensywną działalność radomszczański „ośrodek” ZLP prowadził w sprawie uświadomienia narodowego chłopów, organizując szereg zebrań i odczytów o tematyce legionowej.

W świetle materiałów korespondencyjnych „Bartosza” nie ulega wątpliwości, iż tak w pow. radomszczańskim, jak i w pow. piotrkowskim, penetrowanym silnie przez „wysłanników” DW NKN, „ośrodki” ZLP udzielały wsparcia Legionom i zostały włączone do akcji wojskowo-niepodległościowej narodu polskiego.

Lokalizacja DW NKN w Piotrkowie zaktywizowała przed I wojną światową niezbyt liczne ośrodki działania Związku Chłopskiego (ZCh), utworzonego w 1912 r. pod wpływem PPS. W świetle działu korespondencyjnego „Chłopskiej Sprawy”, organu prasowego ZCh, wynika, że na początku 1915 r. odbyła się „konferencja chłopska Ziemi Piotrkowskiej”, poświęcona sprawom organizacyjnym Związku. Uchwalono wówczas „wezwać wszystkie wsi do organizowania się” i łączenia w ogniwach ZCh⁵¹. Zgromadzone materiały źródłowe nie pozwalają jednakże na odtworzenie stanu organizacyjnego ZCh w Piotrkowskiem. Wiadomo tylko, że w marcu 1915 r. napływ chłopów pow. piotrkowskiego do ZCh był „wzrastający”⁵². Opublikowane pokwitowania za wpłaty na prenumeratę „Chłopskiej Sprawy” wskazują „na ośrodki działania ZCh w Bełchatowie, Bogusławicach, Kamieńsku, Milejowie, Niechcicach, Parznie, Rozprzy, Szczercowie. Wydaje się, że do ZCh przystępowali także byli zaraniarze. Jeden z nich, podpisujący się kryptonimem „Zaraniarz spod Piotrkowa” wpłacił 10 koron na cele organizacyj-

⁴⁸ Tamże, 21 IV 1915, nr 6.

⁴⁹ Tamże, 11 IV 1915, nr 8.

⁵⁰ Tamże.

⁵¹ Sprawozdania z konferencji powiatowych Związku Chłopskiego, „Chłopska Sprawa” marzec 1915 r.

⁵² Korespondencje. Z okolic Piotrkowa, tamże, marzec 1915.

ne ZCh⁵³. „Chłopska Sprawa” zalecała tworzyć „związki”, czyli koła ZCh we wszystkich wsiach powiatu⁵⁴.

Działalnością ZCh w pów. piotrkowskim kierował jego zarząd powiatowy, wybrany na wspomnianej „konferencji chłopskiej”. Nie opublikowano jednakże, z uwagi na konspiracyjny charakter działania składu osobowego tegoż zarządu. Nie znany jest również stan organizacyjny ZCh w pow. radomszczańskim i opoczyńskim.

Zjazd organizacyjny PSL „Wyzwolenie” 5 XII 1915 r. zapoczątkował działalność stronnictwa w obu strefach okupacyjnych Królestwa Polskiego: niemieckiej i austro-węgierskiej. W strukturze organizacyjnej PSL „Wyzwolenie” Piotrkowskie tworzyło jeden okręg utworzony w okresie grudnia 1915 r. do czerwca 1916 r. Dokładnej daty utworzenia okręgu, jak też składu jego zarządu, nie zdołano ustalić. Od połowy 1916 r. do końca 1917 r. w Piotrkowskim nastąpiło znaczne ożywienie w działalności PSL „Wyzwolenie”, ogarniającego „coraz szersze masy włościaństwa”⁵⁵. Wiec publiczny, zorganizowany staraniem Zarządu Okręgu 25 II 1917 r. w Piotrkowie zgromadził ok. 900 chłopów z okolicznych wsi. Wolniej od niesformalizowanych wpływów organizacyjnych w okręgu piotrkowskim postępowało tworzenie kół wiejskich stronnictwa. W marcu 1917 r. w okręgu miało być tylko 11 „dobrze zorganizowanych” kół PSL „Wyzwolenie”⁵⁶. Najwcześniej powstało koło w Goleszach. W rozwoju organizacyjnym PSL „Wyzwolenie” okręg piotrkowski nie należał do przodujących. W okupacji austriackiej wyprzedzały go okręgi lubelski i kielecki.

O wiele poważniejsze sukcesy stronnictwo odnosiło rozwijając nieformalną sieć swych wpływów organizacyjnych opartych na społecznych i gospodarczych instytucjach wsi, wśród nich najpoważniejsze miejsce przypada instytucjom samorządu terytorialnego i administracji terenowej.

Wybory do sejmiku powiatowego w Piotrkowie, przeprowadzone w 1917 r. według systemu kurialnego, poprzedziła zaledwie 3-dniowa, wskutek niespodziewanego ich ogłoszenia przez okupacyjne władze austriackie, kampania wyborcza.

PSL „Wyzwolenie” już od kilku miesięcy aktywizujące się w walce o demokratyzację samorządu terytorialnego w Królestwie Polskim, do wyborów sejmikowych przywiązywało dużo uwagi. Nie mogło jednakże ze względów czasowych, przygotować należyście kampanii wybor-

⁵³ Pokwitowania, tamże, sierpień i wrzesień 1915.

⁵⁴ Co ma czynić gromada wiejska w czasie wojny, tamże, marzec 1915.

⁵⁵ Listy od Czytelników. Z okręgu piotrkowskiego, „Wyzwolenie” 18 III 1917, nr 10—11.

⁵⁶ Tamże.

czej w pow. piotrkowskim. Utrudniało ją obserwowane w wielu gminach powiatu i dość powszechnie w całym kraju, nieufne stanowisko chłopów do wszelkiej akcji wyborczej, pobudzane ich obawami przed poborem do wojska zaborczego. Z niechęcią odnosili się także chłopci do ingerencji administracji okupacyjnej w sprawy samorządowe na szczeblu gminy wiejskiej. Mimo to, stronnictwo w niezwykle krótkim czasie zdołało rozwinąć kampanię wyborczą do sejmiku piotrkowskiego, zwłaszcza w tych gminach powiatu, gdzie dysponowało własnymi instancjami organizacyjnymi. A. Kochanowski w korespondencji do „Wyzwolenia” pisał o wyborach sejmowych w pow. piotrkowskim, że pod wpływem agitacji kół stronnictwa chłopci „zrozumieli znaczenie Sejmiku, do wyborów stanęli tłumnie i bez obawy, świadomi zupełnie celu, w jakim przyszli, umieli zapanować nad aktem wyborczym”⁵⁷.

Wyniki wyborów dla PSL „Wyzwolenie” okazały się pomyślne, na 18 mandatów przedstawicielskich w sejmiku piotrkowskim, stronnictwo uzyskało ich 14 (78⁰/₀)⁵⁸. Obok spraw sejmiku powiatowego, piotrkowska organizacja PSL „Wyzwolenie” aktywizowała się również w kwestii reorganizacji administracji gminnej powiatu. Udana poczynania w gm. Golesze, gdzie stronnictwo obsadziło urząd wójta i pisarza swoimi zwolennikami oraz utworzenie Koła Zawodowego Pisarzy Gminnych⁵⁹, pozwalają domyślać się analogicznych osiągnięć w dalszych gminach powiatu.

Spśród instytucji gospodarczych okręgu czołową rolę w rozwoju wpływów PSL „Wyzwolenie” spełniało Towarzystwo Włościańskie, założone w 1918 r. z udziałem wybitniejszych działaczy stronnictwa na prawach spółdzielni rolniczej⁶⁰. Ostoją wpływów politycznych PSL „Wyzwolenie” w okręgu piotrkowskim stawały się też wiejskie ochotnicze straże pożarne i kółka rolnicze ZKR CTR⁶¹, podczas wojny tworzone w znacznej niezależności ideowej od CTR. Społeczną platformę wpływów PSL „Wyzwolenie” rozszerzały też koła młodzieży wiejskiej.

Dążności organizacyjne wśród młodzieży wiejskiej w Piotrkowskiem zostały rozbudzone już przed I wojną światową. Przewodził pod tym względem pow. piotrkowski. W 1912 r. w Kalinówce tegoż powiatu założono jedno z pierwszych kół młodzieży wiejskiej badanego regionu. Po dwuletniej przerwie w ruchu organizacyjnym, spowodowanej dzia-

⁵⁷ Listy od Czytelników. Z piotrkowskiego, tamże, 13 I 1918, nr. 2.

⁵⁸ Tamże.

⁵⁹ Z gminy Golesze pod Piotrkowem, tamże, 4 III 1917, nr 9; Jeszcze jeden głos w sprawie pisarzy gminnych, tamże, 20 V 1917, nr 20; Zjazd pisarzy gminnych, tamże, 2 VI 1918, nr 22.

⁶⁰ Listy od Czytelników. Z ziemi piotrkowskiej, „Wyzwolenie” 23 VI 1918, nr 25.

⁶¹ Tamże.

ianiami wojennymi, w 1916 r. wznowiono prace założycielskie, tworząc do końca wojny kilkanaście kół w pow. piotrkowskim i kilka kół w pow. radomszczańskim. W pow. piotrkowskim wybijało się wówczas kilka ośrodków zorganizowanej działalności młodzieży wiejskiej: w Bełchatowie, Goleszach, Milejowie, Nagórzycach, Podwodach, Studziankach i Woźnikach. Założone w nich koła, działające zrazu samorządnie, pod koniec I wojny światowej wchodziły już w skład Centralnego Związku Młodzieży Wiejskiej.

Z korespondencji do „Wyzwolenia” oraz do „Drużyny” — organu prasowego CZMW uwidacznia się pierwszoplanowa rola nauczycieli w genezie i w działalności kół młodzieży wiejskiej pow. piotrkowskiego. Obok nich wiele inicjatywy założycielskiej wykazywali działacze kółek rolniczych ZKR CTR i pisarze gminni. Na uwagę zasługuje koło młodzieży wiejskiej z Anastazowa, wsi graniczącej z Bełchatowem, w którym obok młodzieży chłopskiej skupiała się młodzież robotnicza.

W działalności kół CZMW dominowały prace kulturalno-oświatowe. Gromadzono fundusz na biblioteczki i czytelnie wiejskie, zbiorowo prenumerowano prasę ludową, tworzone amatorskie zespoły teatralne. Wyróżniającą się pod tym względem działalność prowadziło koło w Milejowie—Połtawce, oparte na grupie wyjątkowo w tej wsi licznej młodzieży szkolnej. Koła w Woźnikach i Nagórzycach w połowie 1918 r. zainicjowały budowę domów ludowych.

Wszystkie z wymienionych kół młodzieży wiejskiej pow. piotrkowskiego pozostawały w łączności organizacyjnej oraz ideowym oddziaływaniu miejscowych instancji PSL „Wyzwolenie”, a organ prasowy stronnictwa wchodził do zestawu prenumerowanych w nich pism. Władysław Fijałkowski, najbardziej znany w końcowym okresie I wojny światowej działacz młodzieży wiejskiej pow. piotrkowskiego, wybijał się równocześnie jako regionalny przywódca PSL „Wyzwolenie”⁶².

5. WYBORY DO SEJMU USTAWODAWCZEGO 26 I 1919 R.

Wybory do Sejmu Ustawodawczego Rzeczypospolitej Polskiej, postanowione dekretem Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego, wyznaczone zostały na dzień 26 I 1919 r. Mocą przepisów ordynacji wybor-

⁶² Z gminy Golesze pod Piotrkowem, „Wyzwolenie” 4 III 1917, nr 9; Z gminy Golesze ziemi piotrkowskiej, tamże, 28 V 1917, nr 3; Ze wsi Nagórzycy w ziemi piotrkowskiej, tamże, 4 XII 1917, nr 44; Z Piotrkowskiego, tamże, 13 I 1918, nr 2; Ze wsi Podwody ziemi piotrkowskiej, tamże, 28 IV 1918, nr 17; Z ziemi piotrkowskiej, tamże, 23 VI 1918, nr 25; Z koła młodzieży w Anastazowie ziemi piotrkowskiej, tamże; Z Milejowa pod Piotrkowem, tamże, 15 IX 1918, nr 37.

czej do Sejmu Ustawodawczego⁶³ Piotrkowskie znalazło się w obszarze trzech okręgów wyborczych: pow. piotrkowski wraz z kilkoma gm. pow. łaskiego i radomszczańskiemu tworzył XXXI okręg wyborczy; pozostała część pow. radomszczańskiemu w połączeniu z pow. częstochowskim i skrawkiem pow. wieluńskiego utworzył okręg XXX, a pow. opoczyński z pow. koneckim okręg XXV.

Walka wyborcza, jaka w całym państwie toczyła się pomiędzy obozem prawicy społecznej a ugrupowaniami demokratycznymi, w Piotrkowskim sprowadzała się do rywalizacji pomiędzy Narodową Demokracją — głównym eksponentem sił prawicowych na obszarze Polski środkowej — a siłami ruchu ludowego i robotniczego.

W Piotrkowskim endecja wystawiła kilka list wyborczych, wśród nich czołowe miejsce przypadło listom Związku Ludowo-Narodowego (pow. piotrkowski i opoczyński). Ich odpowiednikiem w XXX okręgu wyborczym była lista pod nazwą Centralny Narodowy Komitet Wyborczy Robotniczo-Włościański (CNKWR-W). Był to związek wyborczy Narodowej Demokracji (ND), Polskiego Zjednoczenia Ludowego (PZL) i Narodowego Związku Robotniczego (NZR). Oddzielne listy PZL i NZR zgłoszono natomiast w okręgach XXV i XXXI. Siły ruchu ludowego reprezentowało PSL „Wyzwolenie”, które nie utworzyło w badanym obszarze związków wyborczych i w trzech omawianych okręgach zgłosiło listy pojedyncze⁶⁴. Ponadto w okręgu XXXI wystawiono dodatkowo listę Polskiego Komitetu Wyborczego (PKW), którego aktywa polityczne ograniczone były tylko do pow. piotrkowskiego. Pojedyncze listy wyborcze w trzech okręgach zgłosiła także PPS⁶⁵. W Piotrkowskim, podobnie jak w całym kraju, do wyborów nie przystąpiła lewica rewolucyjna skupiona w Komunistycznej Partii Robotniczej Polski (KPRP). Spośród mniejszości narodowych w Piotrkowskim akcję wyborczą do Sejmu Ustawodawczego prowadziły tylko ugrupowania żydowskie⁶⁶.

Kampania wyborcza PSL „Wyzwolenie” do Sejmu Ustawodawczego w Piotrkowskim wykazuje cechy akcji scentralizowanej, w której wykorzystano aktualnie dostępną stronnictwu technikę organizacyjną. W okręgu XXXI kierownictwo akcją objął Zarząd Okręgowy w Piotr-

⁶³ Ordynacja wyborcza do Sejmu Ustawodawczego w pracy: T. Rzepecki, *Sejm Rzeczypospolitej Polskiej 1919 roku*, Poznań 1920, s. 9—19.

⁶⁴ W pow. piotrkowskim lista nr 1, w pow. radomszczańskim lista nr 3, w pow. opoczyńskim lista nr 4.

⁶⁵ W pow. piotrkowskim i radomszczańskim listy nr 2, w pow. opoczyńskim lista nr 5.

⁶⁶ *Statystyka wyborów do Sejmu Ustawodawczego* (dalej: *Statystyka wyborów 1919*), oprac. L. Krzywicki, Warszawa 1920, tabl. 24, 30, 31; Rzepecki, *op. cit.*, s. 162—163, 173—178.

kwie, który wyłonił podległy mu bezpośrednio Okręgowy Komitet Wyborczy stronnictwa⁶⁷. Brak natomiast danych o podobnych instancjach wyborczych PSL „Wyzwolenie” w pozostałych dwu okręgach badanego regionu, trudno również stwierdzić, czy w Radomsku i Opocznie istniały już formalnie zarządy powiatowe PSL „Wyzwolenie”. Dotyczy to zwłaszcza pow. opoczyńskiego, w którym stronnictwo nie dysponowało działaczami tej miary co Aleksander Fijałkowski w piotrkowskim i Eustachy Rudziński w radomszczańskim. W literaturze przyjął się bowiem pogląd o pierwszoplanowej roli przywódców w rozwoju organizacyjnym ruchu ludowego⁶⁸.

W okręgu XXXI sprawy kampanii wyborczej PSL „Wyzwolenie” stały się przedmiotem licznych zjazdów, narad i wieców publicznych stronnictwa, zapoczątkowanych 15 XII 1918 r. zjazdem w Piotrkowie Tryb. Ustalono wówczas listę kandydatów stronnictwa na posłów do Sejmu Ustawodawczego⁶⁹, na pierwszym miejscu wystawiono Aleksandra Fijałkowskiego, który należał wówczas do średniej, pod względem wieku, generacji działaczy ludowych. Podczas służby wojskowej w armii rosyjskiej A. Fijałkowski zetknął się z wydarzeniami rewolucji 1905—1907 r., a w dziesięć lat później Wielkiej Socjalistycznej Rewolucji Październikowej. Na terenie gminy Bogusławice pow. piotrkowskiego, w której po I wojnie światowej był wójtem, zdobył autorytet przede wszystkim jako działacz społeczno-gospodarczy. Brał czynny udział w pracach kółek rolniczych spółdzielczości, ochotniczej straży pożarnej. Był właścicielem 15-hektarowego gospodarstwa, należał więc do warstwy chłopów zamożniejszych, których prestiż ekonomiczny predestynował do stanowisk przywódczych w gromadzie wiejskiej. Przedstawiciele tej warstwy powszechnie kumulowali też funkcje administracyjne i tworzyli elitę przywódczą na wsi.

Na drugim miejscu listy PSL „Wyzwolenie” w okręgu XXXI został umieszczony Jan Kozłowski, absolwent seminarium nauczycielskiego w Łęczycy, działacz związkowy ruchu nauczycielskiego, inicjator i przywódca lokalnych instytucji spółdzielczych, działacz kółek rolniczych i ochotniczych straży pożarnych pow. piotrkowskiego. Podczas wyborów miał on 38 lat i podobnie jak A. Fijałkowski należał do średniego pod względem wieku, pokolenia działaczy ludowych, które dojrzało w okresie walk rewolucyjnych 1905—1907 r. Mniejsze szanse wyboru na

⁶⁷ Korespondencje. Z ziemi piotrkowskiej, „Wyzwolenie” 29 XII 1918, nr 52.

⁶⁸ Przywódcy ruchu ludowego. Szkice biograficzne, pr. zbior. pod red. A. Więzikowej, Warszawa 1968, s. 6.

⁶⁹ Korespondencje. Z ziemi piotrkowskiej, „Wyzwolenie” 29 XII 1918, nr 52; Nasi kandydaci na posłów Sejmu Ustawodawczego, tamże, 26 I 1919, nr 4; Z listów Czytelników „Wyzwolenia”, tamże, IV 1919, nr 16.

posłów mieli dalsi kandydaci PSL „Wyzwolenie” w okręgu XXXI: Adam Bartłomiejczyk, Jan Szost i Walenty Jagodziński⁷⁰.

Wspomniany zjazd piotrkowski PSL „Wyzwolenie” 15 XII 1918 r. ogłosił 13-punktowy program wyborczy stronnictwa w okręgu. Opracowany przez trzech działaczy: A. Fijałkowskiego, J. Kozłowskiego, T. Jemielewskiego. Tylko częściowo program ten oparty był na generalnych postulatach programowych stronnictwa, wysuwającego hasło budowy Polski ludowej, chłopsko-robotniczej, w której przeprowadzona będzie reforma rolna, zniesiona własność i warstwa obszarncza, upaństwowione zostaną ważniejsze gałęzie przemysłu⁷¹.

Do wskazań programowych zjazdu piotrkowskiego nie wprowadzono tych sztandarowych haseł stronnictwa, wypełniono go natomiast sformułowaniami o umiarkowanym wydźwięku społecznym. Brakło w nim przede wszystkim odniesienia do spraw ustrojowych Polski, dominujących przecież generalnie w kampanii wyborczej stronnictwa. Kandydatom na posłów postawiono tylko dość ogólnikowe zobowiązanie, by w Sejmie Ustawodawczym żądali „niezależnej i śmiałej polityki państwowej”, a w zakresie agrarnym zobowiązano ich do uchwalenia „praw rolnych”⁷². Nie zdecydowano się więc na otwarte hasła walki o reformę rolną. Dość szeroko natomiast uwzględniono problemy kombatanckie, żądano przydziałów gospodarstw dla zasłużonych żołnierzy i oficerów ruchu niepodległościowego, najbardziej zapewne członków obozu legiono-peowiackiego. Domagano się także opieki państwa nad ofiarami wojny, odszkodowań wojennych i odbudowy zniszczonych wsi i gospodarstw rolnych. W zakresie spraw oświatowych żądano rozwoju szkolnictwa rolniczego i technicznego. Zjazd grudniowy postanowił także opodatkować wszystkich członków PSL „Wyzwolenie” w okręgu na cele wyborcze, ustalono składkę w wysokości 20 koron, część przewidywanej kwoty zgromadzono już w toku obrad⁷³.

Równocześnie odbył się w Piotrkowie zjazd kobiet, „na którym przemawiały: dr Fleszarowa, Grabowska, Osuchowska i inne”⁷⁴. Z lakonicznej notatki prasowej trudno jest ustalić, kto był organizatorem tego zjazdu.

⁷⁰ *Wspomnienia W. Fijałkowskiego*, Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego przy NK ZSL, (dalej: AZHRL); Rzepecki, *op. cit.*, s. 177.

⁷¹ *Program Polskiego Stronnictwa Ludowego w Królestwie Polskim*, [w:] *Materiały źródłowe do historii polskiego ruchu ludowego*, t. I: 1864—1918, Warszawa 1966, s. 422—426; *Program Polskiego Stronnictwa Ludowego*, Warszawa 1918, s. 7—10, 12; *Uzupełnienie do programu PSL w Królestwie Polskim z 1916 r. przyjęte na zjeździe stronnictwa, 1—2 listopada 1918 r. w Warszawie*, [w:] *Materiały źródłowe...*, s. 487—490.

⁷² *Korespondencje. Z ziemi piotrkowskiej*, „Wyzwolenie” 29 XII 1918, nr 52.

⁷³ Tamże.

⁷⁴ Tamże.

Informacja o zjeździe w „Wyzwoleniu” oraz adnotacja, że „kobiety z zapalem uchwałyły popierać Rząd Ludowy (J. Moraczewskiego — J. S.) i te partie ludowe, które im dały prawa obywatelskie”⁷⁵, wskazują na udział PSL „Wyzwolenie” i PPS w zorganizowaniu tego zjazdu.

Kampania wyborcza PSL „Wyzwolenie” w Piotrkowskiem napotkała na silne przeciwdziałanie Narodowej Demokracji, która wykorzystując niektórych działaczy chłopskich usiłowała zgłosić własną rozłamową listę PSL „Wyzwolenie”. Za inicjatora tej akcji uchodził według opinii stronnictwa eks-ksiądz Stanisław Chamczyk, który doprowadził nawet samowolnie do zgromadzenia przedwyborczego i zgłosił separatystyczną listę okręgową stronnictwa⁷⁶. Zgłoszenie takiej listy nie było zresztą trudne, skoro ordynacja wyborcza do Sejmu Ustawodawczego wymagała w takich przypadkach zdeklarowania tylko 50 wyborców⁷⁷.

Przeciwko Chamczykowi piotrkowski Komitet Wyborczy PSL „Wyzwolenie” ogłosił komunikat⁷⁸, w którym ujawnił samowolność jego akcji, podjętej przy współudziale „znanych wsteczników” z Narodowej Demokracji i zmierzającej, zdaniem Komitetu do rozbicia jedności ruchu ludowego w okręgu⁷⁹. Zresztą, już na zgromadzeniu wystąpiła grupa działaczy stronnictwa, którzy zdecydowanie potępili wszelkie próby rozbicia jedności ludowej, a dalsza kontrpropaganda Komitetu Wyborczego PSL „Wyzwolenie” ograniczyła mocno sferę działalności S. Chamczyka.

Interesujących szczegółów, do poznania kampanii wyborczej PSL „Wyzwolenie” w okręgu, dostarczają korespondencje z rejonu bełchatowskiego. Po zniesieniu okupacji austriackiej uaktywniło się tutaj dość silne przed wojną środowisko zaraniarskie — obecnie skupione w PSL „Wyzwolenie”. Natychmiast powołano Komitet Organizacyjny i powierzono mu kierownictwo akcją wyborczą stronnictwa. Z inicjatywy Komitetu utworzono w okolicznych wsiach 7 kół stronnictwa⁸⁰, które następnie pełniły rolę lokalnych ośrodków agitacyjnych. Korespondent „Wyzwolenia”, podpisujący się kryptonimem KO pisał o pomyslniej działalności bełchatowskiego Komitetu PSL „Wyzwolenie”. Z położo-

⁷⁵ Tamże.

⁷⁶ Tamże.

⁷⁷ *Ordynacja wyborcza do Sejmu Ustawodawczego...*, art. 44.

⁷⁸ Podpisali: Adam Bartłomiejczyk, Edmund Bogustawski, Aleksander Fijałkowski, Wanda Grabowska, Tytus Jemielewski, Zygmunt Jasiński, Konrad Kuśmierek, Ignacy Kuśmierek, Józef Konopka, Józef Kębtowski, Konstanty Laszczyński, Stanisław Leszczyński, Franciszek Piekarski, Lucyna Piaskowska, Lucjan Rajkiewicz, Edmund Skurkiewicz, Zofia Sapińska, Aleksander Serafim.

⁷⁹ *Korespondencje. Z ziemi piotrkowskiej*, „Wyzwolenie” 29 XII 1918, nr 52.

⁸⁰ Między innymi w Bełchatówku, Dobrzelowie, Lipach, Ludwikowie, Zamościu, Zdieszulicach.

nej tuż przy granicy miasta wsi Binków pochodził też A. Bartłomiejczyk, kandydat PSL „Wyzwolenie” na posła⁸¹.

W pow. radomszczańskim kampanię wyborczą PSL „Wyzwolenie” zapoczątkował wiec chłopski w Radomsku 18 XII 1918 r. z udziałem ok. 4 tys. osób. Być może, iż liczba ta jest zawyżona, wiec odbył się jednakże w atmosferze współodpowiedzialności stronnictwa za drogi rozwoju nowo odbudowanego państwa. W uchwalonych rezolucjach wyrażono, podobnie jak na wiecu w Piotrkowie, poparcie dla rządu J. Moraczewskiego i podkreślono zasługi wojskowo-niepodległościowe J. Piłsudskiego. Tego akcentu nie było na wiecu piotrkowskim. W rezolucji wiecowej zwrócono się do wszystkich chłopów pow. radomszczańskiego o czynny udział w kampanii wyborczej Stronnictwa i frekwencję wyborczą⁸². Warto nadmienić, że podstawą do przyjęcia rezolucji były 3 referaty, wygłoszone przez E. Rudzińskiego, A. Cwiakowskiego i Gawęckiego. Rudziński zreferował zagadnienia ówczesnej sytuacji politycznej Polski i program rządu J. Moraczewskiego. Cwiakowski omówił sprawy ruchu niepodległościowego narodu, a Gawęcki zanalizował cele programowe PSL „Wyzwolenie”. W korespondencji do „Wyzwolenie” zwrócono uwagę na niektóre momenty w referacie Cwiakowskiego, który omówił historyczny rozwój polskich walk narodowowyzwoleńczych, eksponując szczególnie program społeczny i osiągnięcia lewicy niepodległościowej „w walce o prawa ludu”⁸³.

Po wiecu odbyły się poufne narady delegatów kół stronnictwa z terenu całego powiatu, na których omawiano sprawy organizacyjne akcji wyborczej, która toczyła się w warunkach nie mniej trudnych niż w pow. piotrkowskim. Trudniejsza zwłaszcza dla stronnictwa okazała się geografia polityczna całego okręgu, w którym pow. częstochowski był silnie opanowany przez siły klerykalne.

Na pierwszym miejscu listy PSL „Wyzwolenie” w XXX okręgu wyborczym wystawiono też nie Rudzińskiego, ale Jana Cianciare, 49-letniego rolnika i tkacza — jak to określono — ze wsi Kamienica Polska pow. częstochowskiego, działacza tajnych związków oświatowych m. in. Polskiej Macierzy Szkolnej, ochotniczych straży pożarnych oraz Towarzystwa Kółek Rolniczych im. Staszica. Cianciara był dawnym działaczem zaraniarskim, jednakże poprzez udział w tajnej działalności oświatowej związał się lub zbliżył do proendeckich kręgów politycznych. W stosunku do młodszego od siebie E. Rudzińskiego (34 lata) i posiadającego wykształcenie akademickie lecz słabo zaznajomionego z miejs-

⁸¹ Korespondencje. Z Belchatowa i okolicy. Ziemia piotrkowska, „Wyzwolenie” 29 XII 1918, nr 52.

⁸² Korespondencje. Z Radomska, tamże.

⁸³ Tamże.

cowymi warunkami, J. Cianciara mógł skuteczniej rywalizować z kandydatami prawicowego związku wyborczego (CNKWR-W). Również i sam Rudziński, który został umieszczony na drugim miejscu listy okręgowej PSL „Wyzwolenie”, miał także ciekawą przeszłość w ruchu oświatowym i niepodległościowym, związany był czynnie z ruchem strzeleckim. Po I wojnie światowej pełnił funkcje w organach centralnych PSL „Wyzwolenie”. Dwie dalsze kandydatury na liście PSL „Wyzwolenie” w XXX okręgu wyborczym powierzono w kolejności: Alojzemu Kotowi z pow. częstochowskiego i Andrzejowi Politańskiemu z pow. radomszczańskie⁸⁴.

Z przedstawionych informacji o kandydatach na posłów z list okręgowych PSL „Wyzwolenie” w Piotrkowskim nasuwają się wnioski, dotyczące cech ówczesnych lokalnych autorytetów przywódczych stronnictwa. W Piotrkowskim byli to ludzie średniego pokolenia. Wśród nich był jeden autentyczny gospodarz (A. Fijałkowski), jeden rolnik zajmujący się równocześnie tkactwem (J. Cianciara) — być może chłupniczym — oraz dwóch nauczycieli, w tym jeden z wykształceniem akademickim (E. Rudziński) i jeden z wykształceniem typu seminaryjnego (J. Kozłowski). Obaj reprezentowali zawód o wysokim w ówczesnych stosunkach wiejskich, prestiżu społecznym. Wszyscy, z wyjątkiem może E. Rudzińskiego, który był najmłodszy, do działalności społecznej wkraczali pod koniec XIX w. i postawę swoją kształtowali na zanikających już wzorach pozytywistycznych. Wszyscy byli związani z tajnym ruchem oświatowym na wsi Królestwa Polskiego, który nie był jednolity. Ze względu na skąpość informacji trudno jest ich szeregować według kierunków ideowych tego ruchu. Orientacyjnie można przyjąć, że tylko E. Rudziński związany był z lewicą nauczycielską i oświatową, pozostali trzej kandydaci wiązali się z tymi nurtami pracy szkolno-oświatowej, które pozostawały w kręgu inspiracji narodowodemokratycznych. W miarę uwsteczniania się programu społecznego endecji, zwłaszcza po rewolucji 1905—1907 r., odbywali oni zwrot w kierunku postępowym, wiązali się z emancypacyjnym ruchem chłopskim i wojskowo-niepodległościowym. O trzech spośród tej grupy (A. Fijałkowski, J. Kozłowski, E. Rudziński) wiadomo, że byli więzieni przez władze carskie lub okupacyjne władze niemiecko-austriackie. Wszyscy aktywnie uczestniczyli w działalności samorządowej i w społecznych organizacjach rolniczych⁸⁵.

Do głosowania na obszarze trzech pow.: piotrkowskiego, radomszczańskiego i opoczyńskiego w 1919 r. uprawnionych było 231 284

⁸⁴ Rzepecki, *op. cit.*, s. 173—176.

⁸⁵ Tamże.

osób, w tym 195 409 (84,5⁰/₀) na wsi, a 35 875 (15,5⁰/₀) w miastach. Największa liczba uprawnionych — 93 733 (40,5⁰/₀) przypadała na pow. piotrkowski, dalej — 79 879 (34,5⁰/₀) na pow. radomszczański, a 57 672 (25,0⁰/₀) na pow. opoczyński⁸⁶. Wyniki głosowania w obu największych pow. piotrkowskim i radomszczańskim mają zasadnicze znaczenie dla odtworzenia struktury politycznej dla całego badanego regionu. Do wyborów przystąpiło i oddało głosy ważne ogółem 181 655 osób, co stanowi 78,5⁰/₀ uprawnionych do głosowania. Na wsi głosowało 155 971 (85,9⁰/₀), w miastach 25 683 (14,1⁰/₀).

Porównując liczby głosujących na wsi w trzech powiatach, na pierwszym miejscu stawiamy pow. radomszczański — 56 246 głosujących, dalej pow.: piotrkowski — 53 570 i opoczyński — 46 155 głosujących, co w odsetkach daje kolejno: 36,1⁰/₀, 34,3⁰/₀ i 29,6⁰/₀ głosujących wyborców wiejskich całego regionu.

Frekwencja wyborcza, mierzona stosunkiem głosujących do uprawnionych, w skali całego regionu wyniosła 78,5⁰/₀, z tym, że na wsi (79,8⁰/₀) była większa, niż w miastach (71,6⁰/₀). Szczególnie zdyscyplinowani okazali się wyborcy wiejscy pow. opoczyńskiego (84,5⁰/₀), w następnej kolejności wymienimy wyborców wiejskich z pow. radomszczańskiego (79,3⁰/₀) i piotrkowskiego (74,1⁰/₀).

Wybory 26 I 1919 r. zakończyły się w całym państwie sukcesem sił burżuazyjnych, skupionych wokół Narodowej Demokracji. Na terenie b. Królestwa Polskiego endecja uzyskała 45,5⁰/₀ głosów ogółem, tj. w mieście i na wsi⁸⁷. W Piotrkowskiem, na obszarze trzech powiatów, na endecję bezpośrednio lub na proendecckie związki wyborcze oddano łącznie 97 559 (53,8⁰/₀) głosów. Największą popularność miała endecja w pow. opoczyńskim, zdobywając 41 385 głosów, co daje 42,4⁰/₀, w łącznej ocenie trzech powiatów. Na pow. radomszczański przypadło w tym układzie 28 586 (29,3⁰/₀), a na piotrkowski 27 608 (28,3⁰/₀) głosów. Tworząc związki wyborcze z ugrupowaniami centrowymi (PZL, NZR), endecja znacznie wzmocniła swe notowania wyborcze. Jeśli policzyć same tylko głosy oddane na listy Związku Ludowo-Narodowego, to okazuje się, że w Piotrkowskiem endecja uzyskała z nich tylko 55 525 głosów, co w stosunku do liczby 97 559 głosów daje 50,6⁰/₀. Resztę, tj. 42 054 (49,4⁰/₀) głosów oddano na inne listy wyborcze związku prawicowo-centrowego. Wśród nich 6559 (3,6⁰/₀) głosów otrzymała lista NZR (pow. piotrkowski) i 1463 (0,8⁰/₀) głosów lista PZL (pow. opoczyński).

Lewica uzyskała w badanym obszarze trzech powiatów łączną ilość 67 836 (34,3⁰/₀) głosów, w tym 48 718 (71,8⁰/₀) z listy PSL „Wyzwolenie”,

⁸⁶ Podstawa obliczeń: *Statystyka wyborów 1919 r.*

⁸⁷ Tamże.

16 385 (24,2⁰/o) z listy PPS, a 2733 (4,0⁰/o) z listy PKW. Dołączając głosy PKW do listy PSL „Wyzwolenie” otrzymujemy 51 451 (75,8⁰/o) głosów oddanych na ruch ludowy w ramach lewicy demokratycznej. Z globalnej liczby głosów oddanych na listę PPS, na pow. piotrkowski przypało 7648 (46,1⁰/o), na pow. radomszczański 5144 (31,4⁰/o), a 3593 (21,9⁰/o) na pow. opoczyński. Z ogólnej liczby głosów oddanych na listy PSL „Wyzwolenie” w badanym regionie, 23 870 (49,0⁰/o) głosów oddano w pow. piotrkowskim, 24 696 (50,7⁰/o) głosów w pow. radomszczańskim, a 152 (0,3⁰/o) głosów w pow. opoczyńskim. Niemalże wszystkie głosy (99,7⁰/o) PSL „Wyzwolenie” otrzymało od wyborców z pow.: piotrkowskiego i radomszczańskiego. Na ogólną liczbę głosujących w granicach trzech powiatów PSL „Wyzwolenie” otrzymało 26,8⁰/o głosów: w pow. piotrkowskim 34,3⁰/o, w pow. radomszczańskim 39,1⁰/o i w pow. opoczyńskim 0,3⁰/o głosów. Odpowiednio dane dla PPS wyniosły 9,0⁰/o; 11,0⁰/o; 8,2⁰/o; 7,3⁰/o. Jeśli przyjąć, że w Królestwie Polskim PSL „Wyzwolenie” otrzymało 22,0⁰/o, a PPS 8,7⁰/o głosów, to trzy badane powiaty odznały się znacznym poparciem dla lewicy demokratycznej, szczególnie dla PSL „Wyzwolenie” w pow. radomszczańskim i piotrkowskim.

Głosujący mieszkańcy miast stanowili, jak wspomniano wyżej, 14,1⁰/o ogólnej liczby głosujących w regionie. W poszczególnych powiatach odsetki głosujących w miastach ukształtowały się następująco: piotrkowski — 42,8⁰/o, radomszczański — 39,6⁰/o; opoczyński — 5,6⁰/o. Jeśli takie ułożenie głosów nazwiemy umownie spadającą kolejnością zurbanizowania elektoratu sejmowego w regionie i uwzględnimy przypadające równocześnie na poszczególne powiaty odsetki głosów PPS — 46,7⁰/o w piotrkowskim, 31,4⁰/o w radomszczańskim i 21,9⁰/o w opoczyńskim, to otrzymamy niewątpliwą zbieżność układu. Przyjmując z kolei drugą widoczną tendencję spadającej kolejności zrutyfikowania elektoratu, mierzoną odsetkami głosów od wyborców wiejskich w regionie (w pow. opoczyńskim 94,4⁰/o, w pow. radomszczańskim 60,4⁰/o i w pow. piotrkowskim 57,2⁰/o) zaobserwujemy również spadającą kolejność elektoratu socjalistycznego.

Do analogicznych rozważań bierzemy elektorat Narodowej Demokracji. Przy spadającej kolejności zurbanizowania elektoratu ogółem w badanym regionie, występuje wzrastająca kolejność elektoratu Narodowej Demokracji: w pow. piotrkowskim 28,3⁰/o; w radomszczańskim 29,3⁰/o i w opoczyńskim — 42,4⁰/o. Następnie przy wzrastającej kolejności zrutyfikowania elektoratu w badanym regionie występuje również wzrastająca kolejność elektoratu Narodowej Demokracji: w pow. piotrkowskim — 28,3⁰/o, w pow. radomszczańskim — 29,3⁰/o i w pow. opoczyńskim — 42,4⁰/o.

Powyższą metodę trudno jest zastosować w całej pełni do elektoratu PSL „Wyzwolenie” z uwagi na absencję stronnictwa, jako zorganizowanej siły politycznej, w akcji wyborczej na terenie pow. opoczyńskiego. Wziąwszy natomiast pod uwagę tylko pow.: piotrkowski i radomszczański, to otrzymujemy wniosek, że mniejszej urbanizacji elektoratu w pow. radomszczańskim odpowiada wyższy odsetek 50,70% elektoratu PSL „Wyzwolenie” niż w pow. piotrkowskim — 49,00%.

Z kolei rozpatrzmy wynik wyborów tylko na wsi regionu. Na ogólną liczbę 155 971 oddanych tutaj głosów 87 313 (56,00%) przypadło listom Narodowej Demokracji i utworzonym przez nią związkom wyborczym; 50 586 (32,40%) głosów przypadło listom PSL „Wyzwolenie”⁸⁸; 10 314 (6,60%) głosów listom PPS i 7738 (5,00%) głosów listom żydowskim⁸⁹. W miastach regionu listy powyższych ugrupowań otrzymały kolejno: 40,40%, 3,00%, 23,60% i 33,00%. Endecja zanotowała w miastach mniejszą popularność (40,40% głosów) niż na wsi, przy dość jednakże wysokim poziomie wpływów. Dla PPS notowania wyborcze w miastach (23,60%) były kilkakrotnie wyższe niż na wsi, jednakże wieś stanowiła dla partii większy rezerwuar wpływów, z którego uzyskała 62,90% ogólnej liczby swych głosów w regionie. PSL „Wyzwolenie” w miastach uzyskała poparcie sporadyczne (3,00%) i dominującą część (98,50%) swego elektoratu zdobyła od wyborców wiejskich, nieco mniej — 89,40% endecja. W poszczególnych powiatach na PSL „Wyzwolenie” głosowało: w pow. piotrkowskim — 48,50%, radomszczańskim — 43,70% i opoczyńskim — 0,30% wyborców wiejskich.

Na terenie pow. piotrkowskiego PSL „Wyzwolenie” uzyskało przewagę dominującą w 10 gminach⁹⁰, zdobywając 19 117 głosów, co w stosunku do ogólnej liczby 26 540 głosujących w tych gminach daje 72,00%, a w stosunku do wszystkich głosów (24 696) oddanych na listę stronnictwa w powiecie stanowi 77,40%. Jeśli uwzględnić jeszcze 4 gminy⁹¹, w których stronnictwo uzyskało ponad 30,00% głosów, otrzymujemy łącznie 14 gmin o dominujących lub względnie wysokich wpływach politycznych PSL „Wyzwolenie”, mierzonych wynikami głosowania. Były to gminy położone dość równomiernie w całym powiecie i trudno mówić jednoznacznie o strefowym układzie wpływów stronnictwa, obserwowanych

⁸⁸ Wraz z 2130 głosami oddanymi na listę PKW w pow. piotrkowskim.

⁸⁹ Wraz z 20 głosami oddanymi na listę lokalną w pow. radomszczańskim.

⁹⁰ Gmina Wadlew — 84,70%; Kluki — 84,00%; Ręczno — 76,70%; Bujny Szlacheckie — 68,60%; Łękawa — 67,90%; Podolin — 61,50%; Woźniki — 58,20%; Bogustawice — 55,80%; Rozprza — 51,20%; Golesze — 50,50% głosów na listę PSL „Wyzwolenie”.

⁹¹ Gmina Grabica — 49,80%; Gorzkowice — 47,20%; Bełchatówek — 39,00%; Łęczno — 38,20%.

np. przy analogicznych badaniach w Sieradzkim i Wieluńskim⁹². Można jednakże dostrzec przewagę elektoratu PSL „Wyzwolenie” w zachodniej i północnej części powiatu, zawartej w obszarze na północ od drogi Szczerców—Bełchatów—Piotrków—Sulejów ku granicom z pow. łaskim, łódzkim i brzezińskim.

Narodowa Demokracja zdominowała wyniki głosowania w 7 gminach⁹³, zdobywając w nich 9361, tj. 47,0% wszystkich swych głosów z terenu całego pow. piotrkowskiego. Jeśli doliczymy do tego 7 dalszych gmin⁹⁴, w których endecję poparło 30—50% wyborców otrzymujemy łącznie 14 gmin o dominujących lub względnie wysokich wpływach politycznych Narodowej Demokracji w pow. piotrkowskim. W większości były to gminy położone na południu od wspomnianej drogi Szczerców—Bełchatów—Piotrków—Sulejów, ku granicy z pow. radomszczańskim. Poza tym widoczna jest „wyspa” wpływów endeckich utworzona w obszarze gm. Uszczyn i Sulejów, położonych na wschód od Piotrkowa, ku granicy z pow. opoczyńskim.

PPS największą liczbę zwolenników uzyskała tylko w 3 gm. Rozprza (27,2%), Gorkowice (21,9%) i Kamięnsk (17,5%), których struktura społeczno-gospodarcza kształtowała się w związku z linią kolejową Piotrków—Radomsko—odcinkiem linii warszawsko-wiedeńskiej.

Na terenie pow. radomszczańskiego PSL „Wyzwolenie” zdobyło dominującą pozycję wśród wyborców wiejskich w 12 gminach⁹⁵, a w 5 dalszych gminach⁹⁶ pozycję względnie wysoką (30—50%). Tylko w 7 dalszych gminach⁹⁷ elektorat PSL „Wyzwolenie” ukształtował się poniżej 30% głosujących lub nawet był sporadyczny. Topografia wyborcza stronnictwa odzwierciedliła jego wpływy polityczne we wschodniej części powiatu, na wschód od Radomska ku granicy z pow. włoszczowskim i koneckim. Od zachodu linią graniczną strefy wysokich wpły-

⁹² J. Socha, *Polskie Stronnictwo Ludowe „Wyzwolenie” w Sieradzkim (1915—1931)*, „Rocznik Łódzki” 1977, s. 204; tenże, *Z badań nad polityczno-społecznymi dziejami wsi wieluńskiej. Lata 1918—1928*, ZNUŁ, w druku.

⁹³ Gmina Uszczyn — 89,6%; Chabielice — 76,2%; Parzniewice — 65,4%; Szydłów — 64,2%; Kamięnsk — 60,9%; Sulejów — 60,9%; Kleszczów — 55,8%; Bogumitów — 55,8% głosów.

⁹⁴ Gmina Krzyżanów — 49,2%; Łęczno — 49,2%; Grabica — 48,3%; Golesze — 39,8%; Woźniki — 35,6%; Bogusławice — 33,0%; Podolin — 31,0% głosów.

⁹⁵ Gmina Przerąb — 94,0%; Dąbrowa — 85,8%; Garnek — 74,5%; Maluszyn — 69,6%; Żytno — 63,4%; Zamoście — 61,3%; Masłowice — 60,7%; Koniecpol — 60,6%; Pajęczno — 57,8%; Siemkowice — 56,5%; Kobieles — 54,5%; Wielgomłyny — 54,2% głosów.

⁹⁶ Gmina Rzeki — 49,7%; Kruszyna — 44,4%; Gosławice — 43,3%; Rząśnia — 42,9%; Dmenin — 38,0%; Brudzice — 37,5% głosów.

⁹⁷ Gmina Gidle — 25,3%; Konary — 14,6%; Radziechowice — 9,3%; Stobiecko — 9,3%; Brzeźnica — 8,8%; Dobryszycy — 4,9%; Sulmierzyce — 1,5% głosów.

wów PSL „Wyzwolenie” była droga Piotrków—Radomsko—Częstochowa.

Prawicowo-centrową listę CKWR-W w pow. radomszczańskim wsparli w sposób dominujący wyborcy wiejscy z 10 gmin⁹⁸, dając łącznie 17 707 głosów, co z kolei stanowi 66,0% globalnej liczby głosujących na tę listę w powiecie. O względnie wysokich (30—50%) notowaniach wyborczych tego związku wyborczego świadczyły wybory jeszcze w 9 gminach⁹⁹ powiatu. Przewaga wpływów prawicowo-centrowych wystąpiła więc w zachodniej części pow. radomszczańskiego, na zachód od wspomnianej drogi Piotrków—Radomsko—Częstochowa ku granicy z pow. wieluńskim i częstochowskim.

Elektorat wiejski PPS w pow. radomszczańskim okazał się liczny tylko w podmiejskiej gm. Stobiecko, gdzie na listę wyborczą partii głosowało 40,1% wyborców, poza tym należy wymienić jeszcze 2 gm.: Maluszyn (18,5%) i Dobryszycę (16,2%).

W pow. opoczyńskim endecja (lista ZL-N) zabsolutyzowała wyniki głosowania na terenie wszystkich gmin wiejskich powiatu. Jedynie w gm. Przysucha zaznaczyły się większe wpływy wyborcze PPS. Ponadto w gm. Ossa ujawniła się dość liczna grupa zwolenników PZL.

Topografia wyborcza opracowana w oparciu o wyniki głosowania do Sejmu Ustawodawczego 26 I 1919 r. wykazuje więc znaczne zróżnicowanie, świadczące o niejednolitej i ułożonej strefowo, strukturze politycznej wsi regionu piotrkowskiego. W granicach trzech badanych powiatów wyodrębniły się dwie strefy wysokich wpływów PSL „Wyzwolenie” i trzy strefy wysokich wpływów prawicowo-centrowych, ukształtowane — jak się wydaje — na bazie regionalnych struktur społeczno-gospodarczych. Do Sejmu Ustawodawczego weszło natomiast 10 posłów, pochodzących z trzech badanych powiatów, wśród nich 5¹⁰⁰ należało do klubu parlamentarnego ZL-N, 3¹⁰¹ do klubu PSL „Wyzwolenie”, a 2¹⁰² do klubu PZL.

Instytut Historii
Zakład Historii Polski Nowożytnej

⁹⁸ Gmina Sulmierzyce — 93,4%; Konary — 84,6%; Brzeźnica — 84,3%; Radziechowice — 81,1%; Gidle — 78,5%; Dobryszycę — 72,9%; Brudzica — 56,1%; Dmenin — 53,9%; Rząśnia — 53,7%; Kruszyna — 50,9% głosów.

⁹⁹ Gmina Stobiecko — 49,7%; Rzeki — 46,5%; Gosławice — 44,1%; Wielgomłyny — 43,9%; Siemkowice — 42,2%; Kobiełe — 38,1%; Masłowice — 37,1%; Zamoście — 36,4%; Pajęczno — 30,9% głosów.

¹⁰⁰ J. Kotas i S. Szperna (z pow. piotrkowskiego); T. Jakubowski, W. Poklewski-Kozieł i K. Kowalewski (z pow. opoczyńskiego).

¹⁰¹ E. Rudziński (z pow. radomszczańskiego); A. Fijałkowski i J. Kozłowski (z pow. piotrkowskiego).

¹⁰² J. Szyszkowski i J. Brodziak (z pow. radomszczańskiego).

Януш Соха

ИЗ ИСТОРИИ НАРОДНОГО ДВИЖЕНИЯ В ПЁТРКОВСКОМ

Предистория народного движения в Пётрковском берёт начало в 90-х годах XIX в., когда из Организации Народного Образования подчинённой Народной Демократии, отделилась группа гимназистов со Станиславом Юлианом Бжезинским. Первые организации движения Польский Народный Союз и более ранние движение развивались здесь слабо. Существенное развитие движения наступило в период Первой мировой войны под влиянием Польской Народной группировки „Освобождение“, в частности, вследствие активизации политической группировки в области общественно-экономических организаций и организаций сельской молодёжи. Выборы в Законодательный сейм, статистически выражая массовое влияние ПНГО (Польская Народная группировка „Освобождение“) в деревнях района, обнаружили 26,8% сельского электората.